

II. Rákóczi Ferenc

Háromszáz esztendővel születése után mivel sem tisztelhetnök meg jobban II. Rákóczi Ferenc emlékét, mint maradandó jelentőségű szerepének felmutatásával. Azzal, hogy egy szláv—magyar—román egymásrautaltság összefüggésrendszerében nagy kortársaival, a vele szerződő Nagy Péter cárral és a sokban hasonló sorsú Dimitrie Cantemir moldvai fejedelemmel kapcsoljuk egybe személyiségét, hivatkozva mindarra, ami országaik nyugati szintre emelésében s egyben a függetlenségért vívott harcukban közös, Három nagyszerű késői reneszánsz ember: Kelet-Európa elmaradozó történelmének újra-serkentője cselekvésben és tudatalakításban, s ha most a kurucvezér kerül figyelmünk fényébe, az egy példájában ragyog a másik kettő máig felcsapó jelzése is. A nyolcéves harc a Habsburg-hatalom ellen vagy a poltavai győzelem a betörő svédek felett egyaránt Kelet-Európa emancipációját mozdította elő, s a *Mémoires* és a *Confessiones* erkölcsi elhivatásban gyökerező őszintesége éppen úgy világirodalmi nyilvánosság elé dobja a sorskérdéseket, mint az *Istoria ieroglică* szatirikusan szikrázó humánuma és a *Descriptio Moldaviae* reális hazafisága.

A két világháború közt delelőjére ért nacionalista magyar történetírás családi hagyománnyal magyarázta a Rákócziak, Báthoriak, Zrinyiek leszármazottjának Habsburg-ellenességét: Szeckfű Gyula javított, meggondoltabb Rákóczi-feldolgozásában könnyedén úgy fogalmaz, hogy „a vér szava, az öröklött lelkiség” gerjedelmei tüzelik az ifjút, mi azonban tudjuk, mi a szerző rejtett felfogása a szóvirágok mögött. Az, amit *A száműzött Rákóczi* kihívása és a Hóman Bálinttal közös *Magyar történet* óvatosabb Rákóczi-képe között megjelentetett Bethlen-monográfia záró fejezete mond Bethlen Gáborról: „A magyarság története ő benne differenciálódott először, ő cselekedte, hogy ez a nemzet, mely eddig Közép-Európa alkotórésze volt, s mellette sziklaszilárdan megmaradt, most kettéoszlik, egyik ágával tudatosan azon periferikus erőket támogatva, melyek Közép-Európa ellen irányulnak, akkor és azóta századokon át.” Értsük úgy, hogy ezt a Szeckfű Gyuláék Bécs-barát szemléletében elítélt Bethlen-féle keleti perempolitikát folytatta Rákóczi is... A kuruc mozgalom történelmi becsét és időn áttörő hatékonyságát csak az foghatja fel, aki eleve szakít a magyar nacionalizmus „Nyugat bástyája”-felfogásával, s éppen azt a szerepet ismeri fel, amit az egykorú Magyarország és Erdély szabadságharca egész Kelet-Európa egymásrautalt népei számára jelenthetett, saját békéjükért bármely idegen hódító hatalommal szemben.

A politika bonyolult erővonalai közt nem könnyű felfedezni a kibontakozás fővonalát, s nyilvánvaló, hogy az egymásba torló diplomáciai húzások játékaiban csak lassan és későre kristályosodhatott ki az az elgondolás, amiről már a háborút lezáró tárgyalások idején, mégis telve új reménnyel, Rákóczi értesíti fővezérét, Károlyi Sándort, I. Péter cár segítségével bízva. Ez az az idő, amikor már reálisan mért balkániság-szemléletével Dimitrie Cantemir is a Nagy Péterrel való szövetségést fontolgatja. Osztrák császárral, török szultánnal szemben Kelet-Európán belül keres támaszt két dunai-balkáni fejedelem, de a földrajzi-néprajzi tényezők figyelembevételére az oroszok cárjának is meg kellett előbb érnie. Mert az is igaz, hogy Nagy Péter a svédek és törökök ellen nyugati szövetségesekkel is trafikált, s nemegyszer hajszálon múltott, hogy Béccsel nem a magyar felkelők rovására egyezkedik.

Mégis: a diplomata-kombinációk örvénylésén újra meg újra átút a terep logikája, s már 1707 tavaszán a cár követe, az erdélyi román származású (s így magyarul is tudó) Corbé Dávid elhozza Nagy Péter első ajánlatait, szövetséget s lengyel királyi koronát kínál Rákóczinak. A kuruc szabadságharc ekkor kerül ki először az elszigeteltségből. A kiérdemelt nemzetközi siker az európai nagypolitikába kapcsolja be a hamarosan Ónodon a Habsburgokat trónjuktól megfosztó s önálló államrendet teremtő felkelőket, még ha Rákóczi a felajánlott koronát politikai tapintatával csak maguknak a lengyeleknek a felajánlására volna is hajlandó elfogadni. A tárgyalások azonban folytatódnak. Még azon év nyarán a cári követ újabb javaslattal érkezik Ungvárra, s Rákóczi svéd—orosz békeközvetítései ellenében fegyvert, lőport ígér, valamint a császári oldalra állt szerbek megbékítését a kurucokkal. Bercsényi Miklós főgenerális, a fejedelem helytartója, aki szlovák—ruszin nyelvtudásával tolmács nélkül meg tudja értetni magát a cárral,

már egy orosz—lengyel—erdélyi szövetség tervével indult követségbe, s bár az 1707. szeptember 15-én megkötött szerződésbe a közvetlen katonai segítség nem kerülhetett be, nehogy a Habsburg-hatalmat a svédek oldalára állítsa, Nagy Péter mégis kilátásba helyezi a támogatást Rákóczi lengyel királlyá választása esetére, szöveileg pedig baráti közvetítést vállal a moldvai és havasalföldi fejedelmek felé.

A kitört svéd—orosz háború eltérli ugyan a figyelmet a dunai dolgokról, de a poltavai győzelemről 1709-ben Nagy Péter levélben értesíti Rákóczit, s a kapcsolatok új reményeket fakasztanak, míg közbe nem furakodik az orosz—török feszültség. Öt évvel a kuruc háború szerencsétlen befejezése után franciául szerzett emlékiratában a bujdosó Rákóczi így tér vissza az elmulasztott lehetőségekre: „A háború végén... semmi sem lett volna könnyebb, mint a cár győztes hadseregének segítségével Bócs kapujáig venni a németeket. Ostromolni lehetett volna azt a fővárost, és a császárt olyan békére kényszeríteni, amelyet a francia király és a cár akartak.“ Akkor ez elkésett vágykép, ma már tudjuk, hogy lényegében jó kétszáz évre szóló előrelátás villant fel benne egy történelmi helyzetfelismerés erejével. Rákóczi előtt nem volt kétséges, hogy az ügy, amelyet képvisel, nem ragadható ki Kelet-Európa egészének történelmi fejlődésmenetéből.

A hadi viszonyok közt lengyel mintára teremtetett konföderáció — a Szécsényben létrehozott Szövetséges Rendek — vezérlő fejedelme várta és kívánta (ugyancsak emlékirata szerint) a franciák adriai partraszállását, de ha kapott is francia mérnököt, pénzsegélyt, majd vendégfogót, XIV. Lajos még erdélyi fejedelemségét sem ismerte el, s Kökényesdi László, a fejedelem megbízottja a francia udvarnál, idejében meg is mondja: „...Gallia egy óráig sem hadakozik tovább, hanem addig, az meddig az maga hasznai kívánják, sem pedig egy talpalatnyi földet nem fog cedálni Nagyságod kedvéért és az békesség traktája idejékor (ha szintén lehetne is addig magyaroknak fegyverben maradniuk) kevés emlékezet leszen szegények felől.“ Rákóczi eligazodásának mindenkorai mércéje valójában nem is a külső segítség, hanem népének önereje, kizárólag ennek szervezett hatalmához, zászló alá szólított tömegeinek függetlenségi harcához keres külföldön alkalmi támaszokat.

Latin emlékirataiban a fejedelmet „meztelen igazság“ vezeti, üdvös tanácsot kényes helyzetekben csak magától vár. Hivatástudata túlemeli családi érdekein, s kimondatja vele: „Az Isteni Gondviselés elküldött engem pusztá hazámba fegyverért, szabadságot kiáltó szózatnak. Meghallatta ezt a kiáltást az ország minden lakójával.“ A kuruc sereglésnek sem társadalmi, sem nemzeti korlátja nincs. Jobbágyokkal, bocskoros nemesekkel indul a forradalom, s ha a fejedelemnek a had megnevelése, az országlás biztosítása végett egyre nagyobb figyelmet kell is fordítania a nemesi vármegyék és a birtokos főurak megnyerésére és bevonására, gondja korát meghaladóan a kisemberek védelme, a nép felemelése. Amit szeretett tábornokáról, a félszemű Bottyánról emlékiratában ír, hogy az „szerette a népet és az is rendkívül szerette őt“, áll magára a fejedelemre is. A román Pintye Gligor havasi pásztorai és Esze Tamás felsőtiszai robotosai állnak melléje, kuruccá válik a szlovák nép, a kék és vörös palotás ezredek a gens fidelissima — a ruténnek nevezett kárpátaljai ukránok — fiaiból verbuválódnak, a Kárpátokon túlról román századok, lengyel lovasok érkeznek táborába. A fejedelem a kor legszervezettebb császári haderőivel szemben nem össze- és szétfutó zavargás, hanem fegyelmezett és iskolázott hadsereget akar bevetni, erre törekszik nyolc esztendőn át, s uralkodásának alapjául is törvényességet, az adott rendiség struktúrájára épülő társadalmi folytonosságot éltet, de mindezt úgy, hogy felszabadulva a török és német hódítások embertelensége alól, az adózó pórnép is megélhessen felvirágzó hazájában. Bár nem tudja megakadályozni sem a jobbágyok visszatartását a hadból, sem a nemesség egyéb túlkapásait, emlékiratának őszinte vallomásai elárulják, hogy a rendiség visszáit is látta.

Ott talán eltúlozta bírálatát, ahol mostohaapja, Thököly Imre kurucainak öröke maradt harcmódoza, a „portyázásokkal, meglepetésekkel és lesbenállásokkal“ elért sikerek kétes értéke felett ítélkezik. Ez a harcforma nyilvánvalóan nélkülözte a Rákóczi megkövetelte hadtudományi ismereteket, nem is volt a jól kiképzett császári hadakkal — például a bevetett dán fegyveresek modorával — egyenértékű, s Rákóczi igyekezett is kellő tisztképzésről gondoskodni, Bercsényi főgenerális azonban csak megírja neki 1704-ben: „A magyar vitézséghez magahittség kell, az kapocánt nem szenved“ (vagyis orrféket nem tűr), s még 1706-ban is bevallja, hogy nincs annyi lelke ellentállni hadával, legfeljebb „megcspkedem til-túl“, szavaival az ellenségre célozva. Mégis: a nyolc hatalomban töltött év ennek a lenézett partizánságnak köszönhető, s hadtörténetileg a Napóleon ellen sikerrel fellépő spanyol vagy orosz népfelkelés elődje.

Történelmi kibontakozásunk egyik legérősebb jelenségét fosztanók meg magunkat, ha időelötti belemagyarázásokkal szűk főúri törekvést látnánk a Rákóczi-felkelésben, melyhez kibontakozott osztályszemléletünkkel ma már semmi közünk... A kuruc mozgalom a társadalmi haladás előfeltételeit segítette elő, s ha el is bukott, élő hagyományként fejezte ki továbbra is a Duna-táj elemi szükségét, a népi-nemzeti ébredéseket saját erőből bármely külső hatalmi kényszerrel szemben, a függetlenségi törekvések egymásrautaltságát s azt a végső akkordot, amely Bécs alá hozza a felkelt és emancipált Kelet-Európát, hogy végre háborítatlanul ithon lehessünk országainkban. Rákóczit ünnepeljük, s akár a kurucok utódainak tekinthetjük a fejedelem álmát beteljesítő szovjet hadsereg oldalán Kelet védelmére Nyugatig tört Tudor Vladimirescu Hadosztály hőseit is.

„Ami elbukott mint politikai ügy, továbbélhet mint üdvösségügy — s a késői nézőkben mint szimbólum” — írja Németh László *Szekfű Gyula* címet viselő s a szerinte „német és katolikus” kettős-hűsége folytán Rákóczival szemben elfogult történészt támadó tanulmányában. Azt ő sem vonja kétségbe, hogy a millenárius idők kuruc-kultusza, Rákóczi „pózbacsapott, mozdulatlan szobra” inkább ölt, mint kegyelt, de kimondja azt is, hogy Szekfű Rákóczi-képe a kurucok idealizálásánál is többet ártott, amikor beállításában a fejedelem csak botladozó ember, amolyan „turáni-balkáni nyűg, inkább kód és mese, mint valóság”. Ma már magát a kuruc-kultuszt is elemzőbben nézzük, a marxista Király István egyenesen hibának tartja, ha pusztán negatív jelenségnek értékeljük. Igaz, ebből a kultusból kikopott a hagyomány eredeti éle, nacionalista torzulásokba facsarodott minden eredendő romantikája, de végül is Thaly Kálmánnak Ady megbocsátott, mert saját feljajduló, proletár népiséget hívó új-kuruc jelképrendszere — ahogy Király István látja — „ennek a romantikának az elindítóját töle messzekerülve sem tagadhatta meg: az élmény mélységét a hűség is mérte”. Ma már tudjuk, hogy a kuruckor csodálatos költészete — megtisztítva a későbbi, felesleges hamisításoktól — magyarban is, szlovákban is, románban is, ukránban is serkentője volt a nemzeti ébredésnek, s vele együtt új megvilágításba kerül a Rákóczi-kép, nem a „főúr”, hanem a nép ajkára került szabadsághős arculata.

Saint-Simon hercege híres emlékirataiban így látta a száműzött erdélyi fejedelmet (ez is Vas István fordítása, akárcsak az 1948-ban Thaly Kálmán jegyzeteivel együtt kiadott *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai*): „Rákóczi nagyon magas növésű, anélkül, hogy túl magas volna, nem sovány és nem kövér, nagyon arányos és jóalakú, külseje erős, hatalmas és nagyon nemes, tekintélyt parancsoló minden durvaság nélkül. Arca elég kellemes és egész jellege tatár. Bölcs, szerény, mértéktartó...” — s amit még mond róla e mondat keretében, hogy „igen kevésbé szellemes ember”, az már az arisztokratománikus különönc előitélete az élő történelem élő emberével szemben, aki mély lelki tusáiból kilépve vagy oda visszatérve mindig a valóság reális megítélője, s a legkevésbé sem udvari fecsegő. Ami a fejedelmet a bujdosás évtizedeiben is jellemzi, az közügyi felelősségének különféle irodalmi formákban meg-megújuló bizonyossága. Nemcsak hadviselésének naplójával s vallomásainak ama hippói Ágostonra emlékeztető töredelmes önelemzésével tárja a nagyvilág s az utókor elé mind hibáinak, mind eredményeinek tanulságait, hanem utolsó állomásáról, a törökországi Rodostórról is hozzájárul a történelmi erők helyesebb csoportosulásához.

Illik tudnunk: az ő írásbeli véleménye alapján oszlik el 1721-ben a török—velencei viszály, a következő évben ő mozdítja elő az orosz—török egyezség megkötését, s 1733-ban katonai szakmunkáival próbálja alátámasztani egy francia—török akció sikerét Ausztriával szemben. Ezt a munkásságát lekicsinyelheti Szekfű Gyula (még hozzá a második, javított bemutatásban) azzal, hogy Rákóczi „a francia követtel és egy csomó hasonló francia ágenssel érintkezve még mindig újabb tervekkel kovácsolt”, mi azonban az utódokra, Kossuth Lajosra, Nicolae Bălcescúra, Károlyi Mihályra is gondolunk, akik hasonló helyzetekben ugyancsak arra törekedtek, hogy az emigráció népiük haladását Kelet-Európa egyetemes fejlődésébe illessze, közelebb hozva újabb és újabb társadalmi szinteken a megvalósuláshoz mindazt, ami már Rákóczi felismeréseiben is gyökerezett.